

A BUDAPESTI KOINÉ

„...a magyar nyelv sok idegen elemmel is átszövődve és inkább bepizskolódva, mint tisztán maradván áll előttünk, de pizskossága jókora színességet és gazdagságot jelent. Úgyhogy nem is tudom, pizskosságát szégyenkezve vagy dicsőően kell-e említenünk; nem kell-e nyelvünket úgy tekinteni, mint egy szutykos kölyköt, aki éppen szutykosságában bájos és ravasz és ügyes, okos, sokoldalú.”

Weöres Sándor

Gondolom, többen felkapják fejüket e cím olvastán. Koiné Budapestben? De hiszen a hellenisztikus kor görög köznyelvét nevezzük így! Készséggel igazat adok ezeknek, a már cikkem címén fennakadó olvasóknak, de azt cserében talán ők is elismerik, hogy nem is volt olyan rossz húzás részemről ilyen blikkfangos, szemcsapdás címet állítani Budapest nyelvéről szóló írásom élére. Ugye, igazam van? Ráadásul nem is írtam valótlan, mert a *koiné* szó a görögtől függtelenül, általában is jelent több nyelvjárás elemeiből összeötvözött nyelvet.

Ezzel, persze, korántsem akarom azt állítani, hogy Budapest nyelve valamiféle nyelvjárás konglomerátum: palócos is, szögedies is, tisztántúli jellegű is stb. Budapest történetének ismerői jól tudják, hogy nem erről van szó. De az is tagadhatatlan, hogy több nyelvjárás is képviselve van benne; főleg az alföldi, s még inkább az, amelyet Imre Samu, a jelenkori nyelvjárásoknak talán legjobb ismerője Budapest környéki nyelvjárás-típusként tart nyilván A mai magyar nyelvjárások rendszere című hatalmas művében (Akadémiai Kiadó, 1971). Megfigyelhető például e nyelvjárás-típusban — s bizonyos fokokig Budapest nyelvében is — a pótlónyúlásos kiesése (*vóna, zód, röpühet, énekőnek, 'énekelnek'*), s elég valószínű, hogy mai köznyelvünknek a keleti nyelvjárás-típusoktól elütő szerény fokú *ö-zése* is épp e típus hatására fejlődött ki (*ehhöz, köll* stb.). Azt pedig a nyelvészeti, dialektológiai szakirodalom már régen tisztázta, hogy a nagyvárosok körül beszélt nyelvjárások egyes jelenségei „ék alakban behatolnak magába a városba is, és a jelenséghatárok ott metszik egymást, vagy az egyes jelenségek területei ott olvadnak egymásba. Minden egyes városrészt tehát nyelvi kapcsolatban van a mögötte közvetlenül elterülő vidék nyelvjárásával (anélkül persze, hogy ez a kapcsolat akár csak a megközelítő azonosságig menne).” (Bárzsi Géza: A városi népnyelv kérdéseihez. Magyar Néprajz, 1941. 70-85.)

Mindezek ellenére újból le kell szögezmem: téves az a szemlélet, amelyik

Budapestnek a nyelvét valamilyen sajátos nyelvjárásnak tekinti. Erről már akkor meggyőződhetünk, ha pusztán arra gondolunk, hogy egy-egy nyelvjárásnak éppen a maradandóság, a nyelvi hagyományok őrzése az egyik legsajátosabb vonása, míg a nagyvárosok nyelvét — így Budapestét is — a szakadatlan és gyors ütemű változás, a szinte rohamos megújulás, felfrissülés jellemzi. Minden nyelvjárás egy-egy nyelvi múzeum, ezzel szemben a nagyváros nyelve olyan, mint valami egyre változó anyagú újdonságkiállítás. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a nyelvjárás általában valamely nagyobb területen él, többnyire azonos etnikumú, nagyjában egységes tömböt alkotó népcsoportnak sajátos színezetű nyelvváltozata, szemben a nagyvárosnak a folytonos és tömeges bevándorlástól egyre kevertebb nyelvállapotával, akkor, úgy gondolom, ezt a kérdést kellőképpen tisztáztuk.

De hát akkor mik ennek a nyelvnek a főbb alkotóelemei; azok, amelyek még a nyelvjárásoknál is jobban jellemzik? Mikből tevődik össze Budapest nyelve?

Első helyre az *argó*, a *tolva j nyelv* kívánkozik, korántsem azért, mert ez adja a legtöbb szót, hanem mert ez a legfeltűnőbb. Ez a jelenség nem új. Már a hagyományokat tisztelő Arany János is használ kártyás *argós* szót, s mint Bárzsi Géza írja egy helyütt, Ambrus Zoltán tárcacikkeiről és karcolatairól úgyszólván tökéletesen meg lehet ismerni a századforduló lóversenyargóját. Karinthy Frigyes, Molnár Ferenc, Szép Ernő, Heltai Jenő és mások is bőven éltek a jassz nyelv elemeivel, azt pedig kár bizonygatni, hogy napjainkban még jóval gyakoribbak a társalgási nyelvben, a mindennapi beszédben a tolvajnyelvi eredetű szavak. Szemléltetésül, íme, néhány „tétel” A mai magyar *argó* kissoztárából, amelyet Boros József és Szűts László állított össze, s a Belügyminisztérium Sajtóosztályával együttműködve az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat jelentetett meg 1985-ben. Bár a kis kiadványra rá van nyomtatva, hogy „Csak belső használatra!”, a most idézendő

szavak, amelyeket naponta számtalanszor hallunk Budapest aprajától-nagyjától, bátran megkaphatják a feloldozást: *arénázik*: veszekszik; *ábra*: helyzet, ügy; *átráz, átvág, átver*: becsap; *balhé*: láрма, botrány; *bazi nagy*: nagyon nagy; *becsavarodik*: megőrül; *befürdik*: pórul jár; *bekávézik*: lerészegedik; *bekrepál*: meghal; *belesik valakibe*: szerelmes lesz; *bepiál, beszív, beszop*: lerészegedik; *bratyó*: báty, fiútestvér; *bukik rá*: kedveli, tetszik neki; *burkol*: eszik; *cvikli*: közbejött kellemetlenség; *csávó*: ember, fiú; *csehó*: kocsmá; *csóró*: szegény; *dekkol*: rejtőzködik; *dígózik*: (nő) olasz férfikkal ismeretséget köt; *dinka, dinnye*: buta, ostoba; *dió*: fej; *dobbant*: disszidál; *dohány*: pénz; *elpasszol*: elad; *elköp*: elszólja magát; *fejes*: vezető beosztású ember; *fejvadász*: motoros rendőr; *felszívódik*: megszökik, eltűnik; *flepni*: igazolvány; *frankó*: jó, remek; *füles*: hír, besúgó; *gáz*: veszély; *gitár*: géppisztoly; *gógyi*: ész; *gorilla*: testőr; *gürizik*: dolgozik stb. Természetesen vannak az *argó*nak, szorosabban véve a tolvajnyelvnek olyan elemei is, amelyeket a nagyközönség nem ismer, nem használ. Ezek nem is részei a budapesti nyelvnek, ellenben lényeges összetevői a bűnözők „szaknyelvének”. Rendeltetésük az, mint általában a titkos nyelveké: hogy használóik úgy beszélhessék meg az avatatlanok füle hallatára titkos ügyeiket, a tolvajnyelv esetében kitervelt bűncselekményeiket, hogy az „ürge” ebből ne értsen, ne is sejtjen meg semmit. Ilyen szavakat és kifejezéseket csakugyan nem idézünk, sem az imént említett kiadványból, sem dr. Kiss Károlynak A mai magyar tolvajnyelv című, 1963-ban kiadott szótárából, amely a Kriminológiai Sorozat egyik darabjaként jelent meg a BM Tanulmányi és Módszertani Osztályának gondozásában.

Ugyancsak fontos — és talán a legszínesebb — összetevője fővárosunk nyelvének az ifjúság mérheterlenül gazdag kifejezőkészlete. Persze ez a szókincs nagyjából az iskolai élethez kapcsolódik (jellegzetes részei a tantárgyelnevezések, az érdemjegyek nevei, a diáktothonok sajátos szavai stb.), de számos olyan tárgyköre is van, amely a nagyvá-

rosi nyelvet is gazdagíthatja. Gondoljunk például a ruházatnak, vagyis a szerelésnek az egyes darabjait jelentő ilyen szavakra: *jakó, naci, surranó, tyúkszemtok, kultúrmezsgye, tökfödő!* Vagy itt vannak a jellegzetes járműmegnevezések: *trapicsok, szappantartó, zsi-ga, merci, benzinkecske, bicaj, bringa, csőszámár.* És nem hagyhatom említés nélkül, hogy az ifjúsági nyelv a leggazdagabb az olyan, friss szemléletet tükröző, több szavas kifejezésekben, amelyeknek olykor már a megértése is szellemi élvezet. Íme néhány ilyen dupla-s, sőt, triplacsavaros mondás: *trombitának nézték* (azaz: megfújták, vagyis ellopták), *megkezdte a fűtési hónapot* (több fát szedett össze, azaz több tantárgyból felelt egyesre), *négy ablak van a fején* (ti. kettő a szeme, a másik kettő meg a szemüvege); *szemfelszedés nincs!* (ne bámulj, mert kiesik a szemed, márpedig én nem szedem fel; ezt leány mondja az öt fixirózó fiúnak), *mit érzel ilyenkor?* (mármint amikor ilyen égbe-kiáltó ostobaságot mondasz).

További források, most már távirat-stílusban folytatva a bemutatást: a katonai nyelv, a sportnyelv (pontosabban szólva az egyes sportágak nyelve, például a labdarúgásé vagy az ökölvívásé), számos szaknyelv, beleértve a szakmai nyelvek alsó, beszélt nyelvi rétegét, a műhelyszarogót is, a tömeg-tájékoztató eszközök nyelve (ez többnyire egy-egy futótűszerű gyorsasággal elterjedő divatszóval, hamar közhellyé kopó fordulat, „gazdagítja” a városi nyelvet), egy sereg idegen szó különböző nyelvekből s különböző „területekről” (újabban leginkább az angoltól s főképp a kereskedelem, a közgazdaságtan és a szórakoztató ipar felségvizeiről, ehhez azonban azt is feltétlenül hozzá kell tennünk, hogy alig másfél évszázaddal ezelőtt az ország első számú városának nyelve jörszerével még nem is magyar volt, legalábbis többségében nem az), s itt már talán meg is állhatunk. Azt hiszem, az elmondottakból eléggé kiviláglik, hogy egy olyan különös és bonyolult, sokrétegű és sokszínű nyelvvel állunk szemben, amelyben hazai és idegen, katonai és civil, tanulóokra és dolgozókra jellemző elemek egyaránt nagy bőséggben találhatóak, s amelyet szakadatlanul árnyal és gyarapít a városi élet különféle köreinek (a technikának, a közlekedésnek, a hivatalnak, a kereskedelemnek, a szórakozásnak és a sportnak) a szó- és kifejezőkészlete.

Jó, jó, mondhatják erre, akik eddig megtisztelték bizalmukkal, s idáig jutottak az olvasásban. A budapesti koiné összetevőit már ismerjük, de arról nem szólt a szerző, hogy ez a nyelv így egészében jó-e vagy rossz, elismerő méltatást vagy elmarasztalást érdemel!

A válasz, amelyet adhatok, azt hiszem, kiábrándító lesz: is, is, azaz jó is, és rossz is. Ide kívánkozik egy másfél évtizedes emlékem. Az Új Írás szerkesztősége körkérdéssel fordult jeles íróinkhoz, költőinkhez, többek között annak megtudakolására, hogy a megkérdezettek szerint „romlik-e a magyar nyelv, vagy észlelhető változásai a természetes fejlődés, gazdagodás tünetei”. Somlyó György, az egyik interjúalany így kezdte válaszát: „A nyelv — a magyar is, a többi is — folyton-folyvást romlik és javul. Ez az élete.” (Az én kiemelésem. G. L.) Nos, én sem mondhatok mást Budapest nyelvéről, ma sem. Meggyőződésem, hogy ha e nyelv jellemző vonásait pontról pontra elsorolnám, bemutatnám s elemezném minden előítélet nélkül, olvasóinkban is hasonló kép alakulna ki. Nem lévén lehetőségem a részletes vizsgálatra mindössze két vonását ragadom ki a nyelvnek; kettőt a legfontosabbak közül.

Meghatározó erejű jellemzője a budapesti nyelvnek a szemléleti frissesség, újszerűség, legalábbis arra törekvés. Erről tanuskodnak az olyan nagyvárosi ihletésű, a modern élet szülte szókapcsolatok, napjaink szólásai, mint *elkapta a gépszíj, kihagy a motor* (na persze, átvitt értelemben; amikor a sztereotíp „Hogy vagy, öregem?” kérdésre a válaszoló a szívére mutat, s így szól: „Én megvolnék, csak időnként kihagy a motor!”), *elhúzza a csíkot* (az elshano repülőgép nyomán visszamaradó hajtóműegységtermékre, az ún. kondenzcsikra utalva), *zöld utat kapott, kivonták a forgalomból*, (azaz félreállították, erkölcsileg lehetetlenné tették), *sinen van* (mármint valakinek az ügye) stb. Ezt igazolják az olyan szellemes, játékos szóalkotások, szócsavarások, fordulatok, mint *dolcsi, teho, szunyál, fizu, nyögdi* (nyugdij), *áramvonalas nő, füstlapátoló a Keletinél* (csavargó, munkakerülő) stb. Ami azonban előnye, az egyúttal hátránya is. Mert a folytonos újra törekvés következtében fittyet hány a hagyományos nyelvi elemekre — az *apatárs* és az *apóstárs* például idestova teljesen kiszorítják a főváros nyelvéből a *nászom, nászuram* formákat, hasonlóképpen a *shopok, snack bárok* szinte elárasztották a fővárost, természetesen a *boltok, üzletek, falatozók, gyorsbüfék* rovására —, az új, friss fordulatok kedvtelése pedig menthetetlenül odavezet, hogy egy-egy alapjában szellemes, színes formula pillanatok alatt közhellyé szürkül. Itt van példának ez a szókapcsolat: *rátész egy lapáttal*. Amikor jó két évtizeddel ezelőtt felfigyelhetünk rá, színesnek, ötletesnek érezhetjük. Napjainkban azonban e valamikor zamatosnak számító beszédfordulat, bizony, jócskán elvesztette hamvát, egykori üdőségét. És sajnos, bőségesen em-

líthetnénk még olyan „pestiességeket”, amelyek új korunkban értéknek számítottak, a kirelhetetlen idő azonban semmitmondó klisévé koptatta őket.

A budapesti nyelv másik meghatározója valamilyen gúnyos-fölényes közzetlenség, olykor tiszteletlenséggel is párosuló *aszfaltöntudat*. Egészében véve ezek is inkább értékes, mintsem káros vonások — például azáltal, hogy megkönnyítik a kapcsolatteremtést, a kommunikációt, megnyitnak olyan kapukat, amelyek különben zárva maradnának —, de ezeknek is jócskán megvannak a veszélyeik, sőt, napjainkban ezek a veszélyek mintha egyre fenyegetőbben tornyosulnának beszédünk, társas érintkezésünk égboltján. A közvetlenség nemegyszer erőltetetté, kényszerítetté válik — jó példát szolgáltatnak erre az olyan ifjúsági rádió- és televízióműsorok, amelyeket az ifjúsági nyelvi és szlengelemekre való tudatos rájátszás (*helősztok, vadi-új, tökziher, hülyét kaptam* stb.) tesz olykor viszolyogtatóvá —, a senkit és semmit nem tisztelő, túlzott öntudat pedig mind gyakrabban torkollik durvaságba, sőt, trágárságba. Ne tessék félreérteni, nem arra gondolok, hogy többet káromkodunk, szitkozódunk, mint aze-lőtt. A szitkozódásnak ugyanis azáltal, hogy valamilyen erős, heves indulat levezetésére szolgál, legalább van valamilyen funkciója. Napjainkban azonban már minden indulat nélkül is trágár, útszéli szavakat használnak az emberek, Budapesten is, vidéken is. Van tíz-húsz olyan szavunk, amely önmagában is, különféle származékaiban is beszéd-telékké szürkült, s eredeti — főleg a szexuális étellel, a testi funkciókkal kapcsolatos — jelentésétől teljesen függetlenül ott hemzseg a mindennapi beszélt nyelvben, kiölve, kiirtva onnan sok száz színes, szemléletes, kifejező szót.

Hát ilyen a budapesti koiné. Persze mindent el kell követnünk, hogy tisztábbá, csinosabbá, gondozottabbá tegyük, de — ugyancsak budapesti közhellyel szólva — *ez van, ezt kell szeretni*. Nekem e nyelv mai állapotáról Weöres Sándornak egy találó hasonlata jut eszembe. E szerint „a magyar nyelv sok idegen elemmel is átszővődve és inkább bepiszkolódva, mint tisztán maradván áll előttünk, de piszkossága jókora színeséget és gazdagságot jelent. Úgyhogy nem is tudom, piszkosságát szegyenkezve vagy dicséretesen kell-e említenünk; nem kell-e nyelvünket úgy tekinteni, mint egy szutykos kölyköt, aki éppen szutykosságában bájos és ravasz és ügyes, okos, sokoldalú.” (Új Írás, 1971. 3.sz. 103. o.)

Higgyék el, kedves olvasók, ez a gyerek élni fog.

GRÉTSY LÁSZLÓ